

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, LIPANJ 1959. GODIŠTE VII

O NAGLASKU I ZNAČENJU ZAMJENIČKOG PRIDJEVA »SAM«

Dalibor Brozović

U prvom ovogodišnjem broju »Jezika« dokazuje naš poznati akcentolog prof. Bratoljub Klaić, oslanjajući se na naglaske prof. Ivšića u prijevodima Homera, da bi u primjeru iz Ilijade »Nek se ublažiti dâ, — neublaživ i tvrd je Aid« valjalo čitati *î tvrd*, iako Maretić misli, da brzi i silazni prelaze s pridjēvā na proklitiku samo kao spori (Jezik VII, 25/26). Nakon toga slijedi ova opaska ispod teksta:

»Nije naprotiv tako u (naglašenom) primjeru: »Obje se žure, a *î sām* sa Hektorom želim se borit« (Ilij. XIII, 79) i u sprijeda spomenutom: »Štò *sām* najvećma želiš, kad mene veseo primi.« Razlog tome bit će i ovdje u dvostrukom, pa i trostrukom, značenju zamjениčkog pridjeva *sām*, *sāma*, *sāmo*. Činjenica, da prema *î sām* stoji mogućnost *nāsāmo*, svakako sili na razmišljanje i prikupljanje većeg broja podataka za konačnu ocjenu eventualne distinkcije.«

Taj me poziv odmah privukao, da promislim i o trostrukom značenju i o osobitom naglasku te naše zanimljive riječi, što po mnogim obilježjima stoji osamljena u hrvatskosrpskom jezičnom sustavu. Da vidimo prvo, kakav je taj zamjениčki pridjev u osnovici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, koju su oblikovali Vuk, Daničić, Broz i Maretić, a koju je veliki francuski učenjak Antoine Meillet s pravom nazvao »klasičnom«. Ona se najbolje ogledā u Maretićevoj »Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika«. U Vukovu rječniku imamo za *sām* dva značenja: 1. lat. *solus*, njem. *allein*, 2. lat. *ipse*, njem. *selbst*, a ta su značenja i u Maretićevoj gramatici. Nominativ *sām*, *sāma*, *sāmo* nosi oba značenja, a gen. m. i sr. roda glasi *sāmōg(a)* također za oba značenja, ali za značenje *solus* dolazi i sklanjanje m. i sr. roda *sām*, *sāma*, *sāmu* i t. d. Za značenje *ipse* može nominativ glasiti i *sāmī*. Pravih određenih oblika dakle i nema,

nedostaje im dužina. Jedni oblici nose oba značenja, drugi su ograničeni na jedno:

	<i>ipse i solus</i>	samo <i>solus</i>	samo <i>ipse</i>
<i>nominativ</i>	sâm, sâma, sâmo	—	sâmī
<i>gen.</i> (m. i sr. r.)	sâmōg(a)	sâma	—
<i>dat.</i> („)	sâmōm(e/u) i t. d.	sâmu i t. d.	—

Tako Maretić (II. izd., str. 178.). Gramatika Hraste-Brabec-Živković ima to isto, malo pojednostavljeno:¹

	<i>ipse i solus</i>	samo <i>solus</i>	samo <i>ipse</i>
<i>nominativ</i>	sâm, sâma, sâmo	—	—
<i>gen.</i> (m. i sr. r.)	—	sâma	sâmōg(a)
<i>dat.</i> („)	—	sâmu	sâmōm(e)

Znači, da u današnjoj gramatici imamo u nominativu samo zajednički oblik, a u kosim padežima samo posebne oblike za svako značenje.

U govorima štokavskog narječja stanje je složenije, ali u dosad opisanim nema spomena o trećoj akcenatsko-semantičkoj varijanti. Dubrovački i posavski (Slavonija) govor imaju samo akcenatsku promjenu u rodu: *sâm-sâma-sâmo*, ali ništa se ne govori o različitom akcentu ili različitoj deklinaciji prema značenju. U Posavini ima i *sâm-samâ-samō*, odnosno *sâm-samâ-samō*,² ali to ništa ne mijenja na stvari.

Tri dosad opisana dijalekatska sustava ne daju mnogo podataka. I za njih se mogu sastaviti slične sheme kao za gramatike; u pocerskom bi govoru (zap. Srbija) bio ovakav sustav:

	<i>ipse i solus</i>		
<i>nominativ</i>	sâm, sâma, sâmo	i	sâmī, sâmā, sâmō
<i>gen.</i> (m. i sr. r.)	sâmōg(a)	i	sâmōg
<i>dat.</i> („)	sâmōm(e)	i	sâmōm

U Pocerju dakle nema razlike prema značenju ni u oblicima ni u akcentima.³ Dva ijekavska govora⁴ imala bi sličan sustav:

	<i>ipse i solus</i>		
<i>nominativ</i>	sâm, sâma, sâmo	i	sâmī, sâmā, sâmō
<i>gen.</i> (m. i sr. r.)	sâma	i	sâmōg(a)
<i>dat.</i> („)	sâmu	i	sâmōm(e)

¹ II. izdanje. *Ipse* str. 91., a *solus* str. 93.

² Rešetar: »Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten«. Beč 1906., str. 114. (za Dubrovnik), Ivšić »Današnji posavski govor«, Rad JAZU 197, str. 44. (za Posavinu). Nisam pregledavao sve štokavske dijalektološke literature, nego samo djela, što obrađuju osobito akcent.

³ Miloš S. Moskovljević: Akcenatski sistem pocerskog govora, Beograd 1928., str. 51. Moskovljević smatra, da je prvi oblik u početku bio samo zamjenica *ipse* (s *ē*), a drugi samo pridjev *solus* (s *ā*).

⁴ Gojko Ružičić: Akcenatski sistem pljevaljskog govora, Srp. dijalektološki zbornik III, str. 143., i Jovan Vuković: Akcentat govora Pive i Drobnjaka (= Crnogorska Hercegovina), Srp. dij. zb. X, str. 283./4.

Pitanje je, ima li ipak kakvih ograničenja i u ovim govorima, ali ono, što je objavljeno, ne navodi na to. Sasvim je drugačije stanje u bosanskim govorima (dolina Bosne, a i zapadni krajevi, u kojima sam boravio). Sustav odgovara Maretićevu s dva ograničenja: stupca »samo *ipse*« nema, a stupac »*ipse* i *solus*« obično ima dužinu na nastavku (-*ōga*, ali i -*ōga* i t. d.). No taj sustav posjeduje i oblik *sāmī*, *sāmā*, *sāmō*, koji smo vidjeli u malo prije prikazanim sustavima, samo što je za nj u Bosni zadržano sasama osobito značenje, otprilike kao afektivno značenje pridjeva *pūsti*, na pr. »svě *sāmē* ziāndije (= štetočine)«, »svě *sāmō* zlāto«, »nēmerēš prōc ot *sāmōga* Švābē«, »*sāmā* grōmila kāmēna«, »svě *sāmī* lopōvluk«, »svě ti je *sāmī* čelik« i t. d. Ako treba značenje *ipse*, onda je naglasak drugačiji, kao u Maretića: »u *sāmōm* pāklu«, »*sāmōga* lāmpira (= neka sablast) ōterō«, »čūo od Mārīē *sāmē*«, »do *sāmōga* cāra«, »čūvāj ti *sāmu* sēbe« i t. d. Isto i za *solus*: »nē dō ti bōg čūt cūrā *sāmī*čh«, »ūfatio ga *sāma*«, »tēško ti je *ńēmu* *sāmōmu* ū kući« i t. d.⁵ Sustav dakle izgleda ovako:

	<i>ipse</i> i <i>solus</i>	samo <i>solus</i>	» <i>pusti</i> «
<i>nominativ</i>	<i>sām</i> , <i>sāma</i> , <i>sāmo</i>	—	<i>sāmī</i> , <i>sāmā</i> , <i>sāmō</i>
<i>gen.</i> (m. i sr. r.)	<i>sāmōg(a)</i>	<i>sāma</i>	<i>sāmōg(a)</i>
<i>dat.</i> („)	<i>sāmōm(u/e)</i>	<i>sāmu</i>	<i>sāmōm(u/e)</i>

U velikom rječniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (ARj.) imamo potvrde za sva tri značenja i njihove podvrste, samo što je nažalost zamjenički pridjev *sam* obrađen malo nepregledno. Značenje »*pusti*« imamo na str. 548a u nekim primjerima kao: »Osobito iznutra, de se samo zlato i srebro blista na ikonama«, »A na koću sama mededina«, »Dođe na kapiju, koja je bila od samih zmija«, »Otvori ga, a to u ņemu sve sami dukati«, »Pa kad zgleda jade od drugova, same rane, same mrtve glave«, »Veliko polje, koje bejaše sama čista ravnica«, »Kad mletačke plavi, sve same galije, doplove«, »Pa mu bez broja nasu pun šaket samijeh žutaca« i sl. — svagdje je tu, po mom mišljenju, akcenatski oblik *sāmī*, može se naime zamijeniti s »*pūsti*«. Nažalost su u istom odjeljku smješteni i primjeri kao »Voda sama, koja ne ima drugu stvar primiješanu«, »Tko samo vino pije«, »I dve žice sama suva zlata« i sl. — tu pak *sam* znači »bez primjese, čist«, i ne bismo mogli naglasiti *voda* **sāmā*, **sāmō* *vino*, a kod *sāma suva zlata* to nam ne dopušta već sama imenička deklinacija. Valja dakle naglasiti *voda sāma*, *sāmo vino*. Ako bismo naglasili »*sāmō* *vino pije*«, to ne bi značilo »čisto, nepomiješano«, kako u ARj. piše uz taj primjer, nego bi značilo, da pije »*sāmo* vino, ništa drugo, i to u golemim ko-

⁵ Primjeri zapisani na ijekavsko-šćakavskom području između Visokoga, Fojnice i Vareša. Ista je upotreba oblika *sāmī*, -*ā*, -*ō* u svim susjednim krajevima, pa i izvan ijekavsko-šćak. narječja (Zenica), ali nemam konkretnih zapisa. Shvaćanje izneseno u ovom članku branio sam i u svojoj disertaciji o govoru u dolini rijeke Fojnice.

ličinama«! To značenje »čist, nepomiješan« (njem. *lauter*, v. dalje) katkad se ipak približuje značenju »*pusti*«, i to u slučajevima s afektivnim prizvučkom. Takvi su ovi primjeri iz istog odjeljka u ARj.: »sama kost i koža« (prethodna stranica 547b), »Nego i onake, koje su sama laž«, »Carske dveri jesu od samoga srebra« i sl., gdje bismo mogli naglasiti i *sāmā* i *sāma*, ili *sāmōga srebra* (t. j. čistoga srebra) i *sāmōga srebra* (t. je mnogo srebra, i ničega drugoga osim srebra). U svakom je slučaju trebalo da cio taj odjeljak bude obrađen pod značenjem *solus*, od kojega je izvedeno i značenje »*pusti*« i značenje »čist, nepomiješan«, a ne pod značenjem *ipse*, kako je u ARj. — ta se dva značenja vrlo rijetko samo približuju značenju *ipse* (v. dalje).

ARj. ima naglaske kao i Maretić, ali na dva se mjesta navodi i naglasak *sāmī*. Prvo je za značenje *ipse* (str. 548b), gdje se uz ostale primjere navodi i ovaj iz Maretićeve gramatike: »Začude se sluge, pa i sami carev sin.« Ali Maretić na tome mjestu svoje gramatike (str. 178.) izričito traži naglasak *sāmī*, što je po mome mišljenju i točno — za značenje *ipse* akcent je uzlazan u svim padežima, mora ga dakle imati i taj neobični nominativ m. roda. Isto vrijedi i za sve ostale primjere s oblikom *sami* u istom odjeljku. Na drugom je mjestu *sāmī* navedeno u značenju *solus* (str. 554a), na pr. »Od ovoga sami papa osloboduje« (t. j. samo on, jedini on). Ali mislim, da ni tu nije silazni akcent — vidjeli smo već, kako Maretić ima i za značenje *solus* u svim padežima i u imeničkoj deklinaciji uzlazan akcent, a tako je i danas u književnom jeziku. Oblik *sami* za nominativ jednine muškog roda danas je uostalom zastario za značenje *ipse* ili *solus*, ni u ARj. nije mnogo potvrđen, a ja ga nisam nikada čuo, nego samo za ono treće značenje »*pusti*«, u kojem su svi padeži sa silaznim akcentom.

Postavljaju se sada dva pitanja: 1. postanje ovih značenja i naglasaka i 2. što bi trebalo biti normom.

Prvo nam pitanje nije ovdje toliko važno. Akcenatske su varijacije sigurno veoma stare: našem *sam-sāma-sāmo* odgovara rusko *сам-самá-самó*, ali ne i češko *sám*; slaže se naše *sāmī*, rusko *самыи* i češko *samý*, ruski i naš određeni oblik složili bi se i s likom **sāmī*, koji se mora pretpostaviti prema posavskom i dubrovačkom *sām-sāma-sāmo*,⁶ ali s njime se teže slaže češki oblik, a ukrajinski može imati čak i akcent na kraju. Lijepo se slažu naš *sām*, gen. *sāmōga* i *sāmī*, gen. *sāmōga* s ruskim *сам*, gen. *самогó*, i *самыи*, gen. *самого*, ali se ne slažu na pr. naš prilog *sāmo* i češki *samo*, kojemu bi opet odgovaralo naše *nāsāmo* i t. d. O tome svemu treba rješavati na drugome mjestu, bitno je, da naša akcenatska šarolikost nije nikakva zbrka, kako bi možda tko pomislio, nego da je vrlo staro naslijeđe, što izvire iz drevnih jezičnih zakonitosti. Zato je prof. Klaić imao pravo, kad je tražio

⁶ Usp. u Ivšića, o. c., str. 44. i 49.

na proklitici različite akcente — razumljiv je i spori (*î sām*, što odgovara pridjevu *sām-sāma-sāmo*) i brzi (*nāsāmo*, prema pridjevu *sām-sāma-sāmo*⁷).

Varijacije u značenju nisu manje stare od akcenatskih varijacija, i u drugim se slavenskim jezicima nalazi i značenje *ipse* (= on glavom, ne drugi namjesto njega) i značenje *solus* (= bez drugoga, jedan, jedini, osamljen). Treće značenje »*pusti*« razvilo se očito saspa zakonito iz značenja *solus*. *Sam-ipse* može se još smatrati »zamjenicom«, ali *sam-solus* je gotovo običan pridjev, a kao pridjev treba da ima i određeni oblik (iako se riječ u praslavenskom sklanjala po zamjeničkoj, a ne po imeničkoj ili pak »složenoj« deklinaciji). Prema nom. *sām*, gen. *sāma*, dat. *sāmu* normalno stoji *sāmī*, *sāmōg(a)*, *sāmōm(etu)*, ali kako je u jeziku već postojao zakoniti Maretićev oblik za *solus*, t. j. *sāmōg(a)*, *sāmōm(etu)*, oblik *sāmōg(a)* ograničio se na jedno usko značenje, afektivno kao i njegov djelomični sinonim »*pusti*«. Tu je djelovala i semantička jednadžba *sam* (= bez drugoga oko sebe) : *pust* (= bez drugoga na sebi), i jedno⁸ afektivno značenje pridjeva *pusti* prešlo je i na *sam*. Možda je usput djelovala i jednadžba *sam* (= bez primjese) : *čist* (= bez primjese), dakle u značenju njemačkog *lauter*, *unvermischt*, koje ima i češko *samý*. Tako onda moj primjer »svě sāmō zlāto« ima afektivnu vrijednost »sve *pūstō* zlato« (koja se razvila od *sāmo zlato*, bez čega drugoga o k o l o), ali može imati i afektivnu vrijednost u odnosu na drugo konkretno značenje »čistoga zlata« (»sve *čisto* zlato« = *sāmo* = bez čega drugoga u s e b i). Vidjeli smo već kod primjēra iz ARj., kako se nijanse prelijevaju, a jasno je i da onaj, tko govori, može u pojedinom slučaju pod »*sāmō zlato*« misliti *istodobno* i »*pusto*« i »*čisto*« zlato. I konačno, ovo treće značenje *sāmī* = *pusti* može se gdje kad unekoliko približiti i značenju *ipse*. Tako bismo češki primjer »na samém kraji« mogli prevesti »na *sāmōm krāju*« (= *ipse*), što bi bilo neafektivno, i »na *sāmōm krāju*«, što bi bilo afektivno (= *sāmī*, ali ovdje ne bi više *pusti* bio sinonim).

Što se tiče književnoga jezika, nije lako bilo što predlagati. Načelno sam protivnik prakse, da se baš svaki štokavski oblik ubacuje u književne norme, bez obzira na njegovu vrijednost, upotrebljivost, razumljivost, raširenost i, što je najvažnije, bez obzira, da li se već ustalio u književnosti i da li se organski uklapa u sustav normâ standardnog jezika. Zato treba da razmotrimo oblik *sāmī*, *-ā*, *-ō* i s tih stanovišta.

Mislim, kako nema sumnje, da li je koristan i upotrebljiv — takve su afektivne nijanse stilistički veoma potrebne, korisne i uporabljive, daju

⁷ Moskovljević ima *î sāma* (1. c.). Slične su (no ni izdaleka ne iste) mogućnosti prema pridjevu *mal(en)* : *pōmālo*, *nā mālo* (trguje na malo) i *ōdmāla* (= od malena, nema ARj.. ali sasvim obično u štokavaca). I tu se radi o pojavi, kojoj je korijen i uzrok izvan našega jezika.

⁸ Samo jedno — jer može reći »svě *pūstj Švábo*« = »svě *sāmī Švábo*«, ali već u primjeru »*kāmo pūstē srěčē*«, iako se radi o afektivnom značenju, ne možemo izvršiti zamjenu.

se odlično upotrebiti na pravom mjestu. Mislim, da je i razumljiv — radi se samo o tome, hoćemo li u posve književnoj rečenici »Ne možeš proći od *samoga* Švabe« izgovoriti *sámõga*, što bi po objema ovdje navođenim gramatikama bilo ispravno, a što bi se u Bosni shvatilo »od jednoga Švabe, i to od njega glavom«, ili ćemo izgovoriti *sâmõga*, kakva akcenta u gramatikama nema, a što bi se u Bosni shvatilo točno, t. j. ono, što rečenica i kaže: »od pustoga Švabe«, dakle od gomile Švábā. A sam akcenatski oblik *sâmī*, vidjeli smo, raširen je od Srbije do Crne Gore, i ja nisam uvjeren, da mu upotreba nije ista kao i u Bosni, samo što dijalektolozi nisu zabilježili *sámē* značenjske razlike. Jer ta razlika u značenju nije ograničena samo na Bosnu, potvrđuju mi je suradnici našega časopisa prof. Miroslav Kravar za Šibenik i prof. Zlatko Vince za Đakovo, a od Đakova preko Bosne do Šibenika presjekosmo štokavštinu okomicom od kojih 265 km zračne linije! Činjenice su dakle ove:

1. Značenje *sâmī* = *pusti* korisno je i potrebno;
2. Pridjev *sam* upotrebljava se u književnom jeziku u tome značenju (v. spomenute primjere iz ARj.);
3. Akcenatski oblik *sâmī* potvrđen je u sve četiri republike, gdje se govori hrvatskosrpski jezik, i
4. Za značenjsku nijansu »*pusti*« vezanu uz taj akcenatski oblik imamo potvrde iz dviju republika, i to sigurne.

Ukoliko bi se točka 4. dala potvrditi za većinu štokavskih krajeva, imala bi značenjska varijanta *sâmī* = *pusti* s obzirom na točku 1. i 2. pravo na opstanak u književnom jeziku, a po svojim morfološkim značajkama uklapala bi se savršeno u naš jezični sustav, što više uklonila bi jednu prazninu, t. j. služila bi pridjevu *sam-solus* kao morfološki pravilan određeni vid.

Zato bih, ukoliko se nađe još potvrda, za normu predložio ovu shemu:

ipse (= on glavom) i *solus* (= jedini)

<i>nominativ</i>	<i>sâm, sâma, sâmo</i>
<i>gen. (m. i sr. r.)</i>	<i>sâmõg(a)</i>
<i>dat. („ „)</i>	<i>sâmõm(e/u)</i>

samo *solus*

»*pusti*«

—

sâmī, -ā, -ō

sâma

sâmõg(a)

sâmu

sâmõm(e/u)

Prvi bi stupac bio jednak Maretićevu — čini mi se, da nema razloga držati, da se *solus* može sklanjati samo *sâm, sâma, sâmu* i t. d. i ne *sâm, sâmoõg(a), sâmoõm(elu)*, mislim dakle, da je dobro i »našao sam ga *sâma*«

i »našao sam ga *sámõga*«. I drugi je stupac kao u Maretića: *ipse*, jasno, ne može imati kratki oblik imenske deklinacije, ali mislim, da bi i njega valjalo dopustiti uz *sebe*, na pr. *sáma sèbe, sámu sèbi* (odnosno *sèbe, sèbi*). Takvih primjera ima mnogo u ARj. (548b *ee*). Zato bi u drugom stupcu valjalo uz »samo *solus*« dodati u zagradi »i *ipse* uz *sebe*«. Ova se shema razlikuje od Maretićeve i time, što je izostavljeno *sámĩ = ipse* (Maretićev treći stupac), ali to je u gramatici Hraste-Brabec-Živković s punim pravom izostavljeno — u suvremenom ga jeziku nema.

PREVOĐENJE, PREVODIOCI I KRITIKE PRIJEVODA

Stjepan Krešić

Poput sunčeve zrake, koja se u zrcalu lomi, najbolji prijevod može nam svojim posredstvom dati tek odbljesak originala. Kako je svaki jezik specifičan odraz poimanja, osjećanja i mišljenja ljudi, koji se njime služe, djela njime pisana, osobito umjetnička, jednom su stvorena i ne mogu se nikada integralno i adekvatno prenijeti u drugi jezični medij. Govoreći o teškoćama prevođenja, Madame de Staël veli: »Glazba, komponirana za jedno glazbalo, ne može se nikada uspješno izvesti na drugome.« Slično se izražava i Maurice Baring kad veli: »Prevoditi Puškinovu poeziju na koji drugi jezik isto je tako beznadan pothvat, kao kad bi netko Mozartove melodije pokušao pretvoriti u drugo izražajno sredstvo, recimo u boju ili kamen.« I najbolji prijevodi nisu originali, nego nova ostvarenja, sa svojom specifičnom tehnikom i strukturom, kao recimo Rembrandtovi bakropisi u japanskim crtežima tušem ili Nefretetin kip od kamena u plastici trešnjeva drveta.

Pa ipak — u nedostatku općeprihvatljiva internacionalnog umjetnog ili prirodnog jezika — bez prevođenja bi u svijetu nastao metež babilonski i pustoš duhovna. Stoga je ono prijeko potrebno za mnoga područja ljudske djelatnosti. Bez njega je danas nemoguće i zamisliti literaturu, znanost, tehniku, radio, film, televiziju, novinstvo, međunarodne kongrese, konferencije i sudove, diplomatske, vojničke i trgovačke pregovore. Uopće bilo kakvu razmjenu misli i sporazumijevanja među različnim narodima svijeta. Ovo je naše stoljeće prevođenja nalik na ogroman prevodilački stroj, koji se vrti nevjerojatno brzo. Prevodioci su ne samo pogonsko gorivo tome mehanizmu, nego su i sastavni njegov dio. Svakih dvadesetak minuta izlazi iz štampe jedna prevedena knjiga, svaki se dan održava nekoliko međunarodnih sastanaka. Prevođenje je postalo profesija, kojoj se danas u raznim njezinim granama ljudi isključivo posvećuju. Na cijelom svijetu rade sada deseci tisuća prevodilaca. Jedni stvaraju književna djela. Drugi